

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده‌ی زبان ادبیات خارجی

گروه آموزشی زبان ادبیات عرب

پایان‌نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد

در رشته‌ی زبان و ادبیات عرب

عنوان:

بررسی تطبیقی نوستالژی در شعر منوچهر آتشی و أحمد عبدالمعطي حجازی

استاد راهنما:

دکتر شهریار گیتی

استاد مشاور:

دکتر جواد گرجامی

پژوهشگر:

مینا پژوهان

تابستان ۹۳

تعهدنامه‌ی اصالت اثر و رعایت حقوق دانشگاه

اینجانب مینا پژوهان دانش‌آموخته‌ی مقطع رشته‌ی زبان و ادبیات عرب دانشکده‌ی زبان و ادبیات خارجی نمین دانشگاه محقق اردبیلی به شماره‌ی دانشجویی ۹۱۱۱۴۲۳۱۰۴ که در تاریخ ۱۳۹۳/۷/۱۵ از پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود تحت عنوان بررسی تطبیقی نوستالژی در شعر أحمد عبدالمعطی حجازی و منوچهر آتشی دفاع نموده‌ام، متعهد می‌شوم که:

- ۱) این پایان‌نامه را قبلاً برای دریافت هیچ‌گونه مدرک تحصیلی یا به عنوان هرگونه فعالیت پژوهشی در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و پژوهشی داخل و خارج از کشور ارائه ننموده‌ام.
- ۲) مسؤلیت صحت و سقم تمامی مندرجات پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود را بر عهده می‌گیرم.
- ۳) این پایان‌نامه، حاصل پژوهش انجام شده توسط اینجانب می‌باشد.
- ۴) در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و مقررات مربوطه و با رعایت اصل امانتداری علمی، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در متن و فهرست منابع و مأخذ ذکر نموده‌ام.
- ۵) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده یا هرگونه بهره‌برداری اعم از نشر کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان‌نامه را داشته باشم، از حوزه‌ی معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه محقق اردبیلی، مجوزهای لازم را اخذ نمایم.
- ۶) در صورت ارائه‌ی مقاله‌ی مستخرج از این پایان‌نامه در همایش‌ها، کنفرانس‌ها، سمینارها، گردهمایی‌ها و انواع مجلات، نام دانشگاه محقق اردبیلی را در کنار نام نویسندگان (دانشجو و اساتید راهنما و مشاور) ذکر نمایم.
- ۷) چنانچه در هر مقطع زمانی، خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن (منجمله ابطال مدرک تحصیلی، طرح شکایت توسط دانشگاه و ...) را می‌پذیرم و دانشگاه محقق اردبیلی را مجاز می‌دانم با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات مربوطه رفتار نماید.

نام و نام خانوادگی دانشجو:

امضا

تاریخ

دانشکده‌ی زبان و ادبیات خارجی
گروه آموزشی زبان و ادبیات عرب

پایان‌نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
در رشته‌ی زبان و ادبیات عرب

عنوان:

بررسی تطبیقی نوستالژی در شعر منوچهر آتشی و أحمد عبدالمعطی حجازی

استاد راهنما:

دکتر شهریار گیتی

استاد مشاور:

دکتر جواد گرجامی

پژوهشگر:

مینا پژوهان

ارزیابی و تصویب شده‌ی کمیته‌ی داوران پایان‌نامه با درجه‌ی.....

امضاء	سمت	مرتبه‌ی علمی	نام و نام خانوادگی
	استاد راهنما و رئیس کمیته‌ی داوران	استادیار	دکتر شهریار گیتی
	استاد مشاور	استادیار	دکتر جواد گرجامی
	داور	استادیار	دکتر عادل آزاددل

شهریور ۹۳

تقدیم بہ:

پدر و مادر عزیز

,

مہربانم

پاسکزاری:

پاس و ستایش نحمدود خداوندی را رواست که با انوار فیض غیرتناهی اش قلوب بنی آدم را منور گردانیده و درود و سلام بر واسطه فیوضات غیرتناهی حضرت محمد خاتم پیامبران (ص) که نفوس پرزمرده بشر را حیات همیشگی بخشید و خلایق را از مرکز خاک بعالم پاک راهبری فرمود و گل وجود انسان را با گل ممنوع و هم دوش قرارداد.

در اینجا بر خود لازم می دانم که از استاد فرهیخته و ارجمندم جناب آقای دکتر شهیار کیتی که با کمال فضل و بردباری کلیه مراحل انجام این پژوهش را راهنمایی و هدایت فرمودند تشکر و قدردانی بنمایم. پژوهشگر توفیق خود را در اتمام موفقیت آمیز این تحقیق جامع و گسترده مدیون دقت نظر، نکته سنجی، درایت و گره کشایی های سازنده ی ایشان می داند. بدون شک طی این طریق بی مدد و مساعدت این بزرگوار میسر نمی شد بی عنایت چنین راهنمایی این دقت بر سر نمی آمد.

به وی عشق مندی دلیل راه قدم که من به خویش نمودم صد اهتمام و نشد

و نیز از استاد مشاور دکتر کریمی که با صبر و حوصله در همه مقاطع نهایت لطف و محبت را مبذول داشتند تشکر می کنم.

پس با سپاس بی کران از خواهر عزیزم مرضیه که لطف و مساعدت خود را در کلیه مراحل تحصیل و به پایان رساندن این دقت ارزانی

بخشید.

نام خانوادگی دانشجو: پژوهان	نام: مینا
عنوان پایان‌نامه: بررسی تطبیقی نوستالژی در شعر أحمد عبدالمعطی حجازی و منوچهر آتشی	
استاد راهنما: دکتر شهریار گیتی استاد مشاور: دکتر جواد گرجامی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات عرب
گرایش: زبان و ادبیات عربی	دانشگاه: محقق اردبیلی
دانشکده: زبان و ادبیات خارجی	تاریخ دفاع: ۱۳۹۳/۷/۱۵
	تعداد صفحات: ۱۲۲
چکیده:	
<p>حسرت و یاد دوران گذشته باعث بروز غم و اندوه در انسان‌ها می‌شود. حسرت گذشته‌های شیرین و تقابل زمان حال با این گذشته نوستالژی یا غم غربت نامیده می‌شود. آنچه غم غربت را در وجود انسان‌ها می‌کارد جدایی از جایگاه اصلی، اوضاع و احوال اجتماعی و سیاسی و فرهنگی و کلاً وضع نابسامان زندگی کنونی است. می‌توان گفت این رفتار ناخودآگاه به منزله‌ی یک احساس عمومی در همه‌ی افراد متجلی می‌شود. حسرت گذشته و غم غربت ناشی از اوضاع نابسامان زندگی، غربت و دوری از معشوق، یادآوری خاطرات دوران کودکی، غم از دست دادن عزیزان، تبعید و حبس، پیری و در پی آن مرگ و ختم زندگی و در مجموع اتفاقاتی که در زندگی فرد با جنبه روحی و روانی سروکار دارد، شامل نوستالژی می‌شود. از آنجاکه متن در ژرف‌ترین لایه معنایی خود به آینه‌ای بدل می‌شود که آسیب‌ها و نرنندی‌های روانی آفریننده خود را بازمی‌تاباند؛ در آثار ادبی نمونه‌های بسیاری را می‌بایم که حسرت نویسنده و شاعر را به مسائل گوناگون می‌رساند. این طیف از هنرمندان می‌کوشند تا خود را از این دل‌تنگی‌ها رهایی بخشند؛ اگر دل‌تنگی نسبت به سرزمین مادری و یا دیار مألوف باشد با اشتیاق رسیدن به آن مکان خود را تسلی می‌دهند؛ اگر مایه نوستالژی عمر بر بادرفته و گذشته‌ی تلف‌شده باشد با نگاهی آرمانی خود را آرام می‌کنند. نوستالژی یکی از موضوع‌های مهم شعر معاصر است. احمد عبدالمعطی حجازی و منوچهر آتشی از جمله شاعران معاصر هستند که حسرت گذشته‌های خوش از دست‌رفته و یادکرد آن‌ها در اشعارشان بسامدی فراوان دارد. این پژوهش بر آن است که به روش تحلیلی - توصیفی، به بررسی عوامل ایجاد غم غربت و حسرت به گذشته در شعر دو شاعر بپردازد.</p>	
کلیدواژه‌ها: احمد عبدالمعطی حجازی، حسرت گذشته، منوچهر آتشی، نوستالژی	

فصل اول: کلیات پژوهش

۲	۱-۱ بیان مسئله.....
۳	۲-۱ سولات اصلی پژوهش.....
۳	۳-۱ ضرورت و اهمیت پژوهش.....
۴	۴-۱ پیشینه‌ی پژوهش.....
۵	۵-۱ فرضیات پژوهش.....
۵	۶-۱ مواد و روش‌شناسی پژوهش.....

فصل دوم: مبانی نظری

۸	۱-۲ ریشه‌شناسی نوستالژی.....
۸	۲-۲ تعاریف.....
۱۰	۳-۲ مؤلفه‌های غم غربت.....
۱۰	۴-۲ روانشناسی و نوستالژی.....
۱۳	۵-۲ ادبیات کهن فارسی و غم غربت.....
۱۳	۶-۲ نوستالژی در شعر معاصر.....
۱۵	۷-۲ نوستالژی و خاطره.....
۱۵	۱-۷-۲ خاطره فردی.....
۱۶	۲-۷-۲ خاطره جمعی.....
۱۷	۳-۷-۲ شاعران و خاطره جمعی.....
۱۷	۸-۲ منوچهر آتشی.....
۱۸	۱-۸-۲ نگاهی به دنیای شعر منوچهر آتشی.....
۳۰	۲-۸-۲ تأثیرپذیری و تأثیرگذاری های منوچهر آتشی.....
۳۴	۹-۲ أحمد عبدالمعطی حجازی.....
۳۷	۱-۹-۲ نگاهی به دنیای شعر احمد عبدالمعطی حجازی.....
۴۱	۲-۹-۲ موسیقی شعر حجازی و نقشش در بیان نوستالژیک.....

فصل سوم: بحث و بررسی

۴۵	۱-۳-۱ مقدمه.....
۴۵	۱-۳-۱ نوستالژی دوری از سرزمین.....
۵۹	۱-۳-۲ نوستالژی خاطرات کودکی و جوانی.....
۶۸	۱-۳-۳ نوستالژی دور از معشوق.....
۸۲	۱-۳-۴ غم غربت مدرنیته.....
۹۵	۱-۳-۵ آرمان شهر.....
۹۷	۱-۳-۵-۱ ویژگی‌های مشترک آرمان شهر.....
۹۹	۱-۳-۵-۲ نیاز به ساختن جهانی دیگر.....
۹۹	۱-۳-۵-۳ آرمان سیاحت و سفر درسروده های حجازی و آتشی.....
۱۰۳	۱-۳-۵-۴ آرمان آینده ای درخشان.....
۱۰۵	۱-۳-۵-۵ آرمان واندیشه بازگشت به گذشته های دیرین واصل خویش.....
۱۰۸	۱-۳-۵-۶ آرمان بازگشت به طبیعت روستا ودوران کودکی.....

فصل چهارم: نتیجه گیری

۱۱۶	نتیجه گیری.....
۱۱۸	فهرست منابع و مآخذ.....

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱ بیان مسئله

نوستالژی حسرت ازدست‌رفته‌ها و شکایت از زمان حال در تقابل با گذشته است. یادآوری خاطرات شیرین روزهایی که رفته‌اند و دیگر برنمی‌گردند.

وقتی افراد در دورانی از زندگی خود با موانعی روبه‌رو می‌شوند یا سلامتی‌شان به خطر می‌افتد یا به پیری می‌رسند، اولین واکنش آن‌ها راهی برای گریز است، اما در بسیاری از اوقات اگر در واقعیت عینی راهی برای گریز پیدا نکنند آرزوی گذشته‌ای را دارند که در آن زندگی پرشکوهی داشتند (شاملو، ۱۳۷۵: ۱۱).

این اصطلاح در ابتدا مربوط به حوزه‌ی روانشناسی بود و در درمان سربازانی به کار می‌رفت که بر اثر دور شدن از خانواده و کشور خود، دچار نوعی بیماری و افسردگی می‌شدند؛ ولی رفته‌رفته به سایر حوزه‌ها؛ مخصوصاً علوم انسانی و هنر نیز کشیده شد و منتقدان در آثار شاعران و هنرمندان به جستجو در خصوص این موضوع و چگونگی بروز این رفتار ناخودآگاه پرداختند.

نوستالژی یا غم غربت و احساسات مربوط بدان از دیرباز در آثار نظم و نثر کهن فارسی اگرچه نه به این عنوان وجود داشته است و در آثار شاعرانی چون مسعود سعد، سنایی، عطار، مولوی و حافظ به چشم می‌خورد. با توجه به زمینه‌های مختلف و شرایط زمانی و مکانی گوناگون و روحیات، خلیقات و اندیشه‌های متفاوت، رگه‌های خاصی از نوستالژی و غم غربت در اشعار هرکدام به شکل برجسته‌تری نمود یافته است. در اشعار شاعرانی چون مسعود سعد که سال‌های دراز در حصار نای به بند و زنجیر گرفتار آمده و از شهر و دیار خویش دورمانده، احساسات نوستالژیک به‌گونه‌ای دیگر رخ می‌نمایاند. عوامل متفاوتی در ایجاد غم غربت و حسّ دل‌تنگی و حسرت نسبت به گذشته یا آنچه روزگاری بوده اما اکنون ازدست‌رفته، نقش دارد. عواملی چون مهاجرت و دوری از وطن، یادآوری گذشته‌های خوب و شیرین چون کودکی، مرگ عزیزان، دوستان یا اعضای خانواده، پیری و از بین رفتن شورونشاط و جوانی و هر چیز خوب و باارزش که به هر دلیل انسان آن را ازدست‌داده و حال به خاطر فقدانش سوگوار است و با حسرت از روزگار بودنش یاد می‌کند و مشتاقانه بازگشت به آن را آرزو دارد. در شعر معاصر نیز این

مفاهیم دیده می‌شود. بخش وسیعی از اندوه یادهای شاعران معاصر در سوگ دیگر شاعران در قلمرو شعر سنتی معاصر و در انواع قالب‌های آن قرار می‌گیرد و حتی با پیدایش شعر نیمایی و سپید نیز اندوه یادهایی در قالب سنتی دیده می‌شود (جلالی پنداری، ۱۳۸۹: ۸).

آتشی و حجازی از جمله شاعرانی هستند که غم غربت در دریای شورانگیز شعرشان موج می‌زند و مفاهیم و احساسات و عواطف نوستالژیک به بهانه‌های مختلف در شعرشان حضور می‌یابد. با توجه به روحیه‌ی وطن‌دوست و طبیعت پرست آتشی و حجازی گونه‌هایی از این نوع احساس در شعرشان جلوه‌گری بیشتری دارند. روستا و طبیعت دو موتیف از محورهای اصلی شعر آتشی و حجازی است. عشق آتشی و حجازی به روستای کودکی به همهی صفا، پاکی، صمیمیت، صداقت، یکرنگی و بی‌ریایی روستا و مردمش و طبیعت زنده، زیبا و بکر آن موجب شده تا این دو، جلوه‌ی خاصی در شعر آن‌ها بیابند و به تبع آن، حسرت از دست رفتن این دو و دور شدن از آن‌ها نیز در شعرشان به شکل بارزتری نمود یابد.

۲-۱ سوالات اصلی پژوهش

عناصر نوستالژی در شعر منوچهر آتشی و احمد عبدالمعطی الحجازی چیست؟

نوستالژی دوران کودکی در اشعار منوچهر آتشی چگونه بازتاب می‌یابد؟

بازنمایی نوستالژیک در شعر احمد عبدالمعطی الحجازی چگونه صورت می‌گیرد؟

وجوه اشتراک و افتراق احمد عبدالمعطی الحجازی و منوچهر آتشی در نگرش نوستالژیک چیست؟

۳-۱ ضرورت و اهمیت پژوهش

عاطفه‌ی نوستالژیک حتی پیش از آنکه با این عنوان نام‌گذاری شود، در نهاد آدمیان وجود داشته است. باورناپذیر است اگر قدمت احساس دل‌تنگی برای گذشته را به ماجرای «هبوط» برسانیم و به دوران جمعی همهی انسان‌هایی منتسب سازیم که به دنبال پدر و مادر آغازین خویش از آرمان‌شهر بهشتی رانده شدند. نسل بشر از همان هنگام که گذشته‌ای داشته است - چه در معنای معروف و چه در مفهوم فرازمانی - حسرت برای از دست رفتن آن را نیز در ذهن جمعی یا فردی خویش، به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه آزموده است. نوع انسان هیچ‌گاه با شرایط و اوضاع زمان حال به توافق کامل نرسیده است و همهی ما درجاتی از انواع دل‌تنگی را داشته‌ایم. کیفیت و شدت این تجربه از فردی به فرد دیگر، بنا بر احساسات و افکار و شرایط و مقتضیات تغییر می‌کند ضمن اینکه هر چه عمر دنیا بیشتر

می‌شود، هم گذشته‌ی طولانی‌تری برای دل‌تنگ شدن هست و هم پیش رفتن به‌سوی پیچیدگی‌های مدرن، دل‌ها را برای قبل از مدرنیسم تنگ‌تر و طبیعت نوستالژی را قوی‌تر می‌کند به‌این‌ترتیب می‌توان نتیجه گرفت، جای کار درباره‌ی این احساس و نحوه‌ی بروز آن همواره وجود داشته است و پیش‌تر از پیش خواهد داشت (کلاهیچیان، ۱۳۸۶: ۳-۲).

نوستالژی می‌تواند فردی یا جمعی باشد؛ دوری از سرزمین مادری و وطن، زندان، تبعید، جدایی از همسر، خاطرات کودکی و مدرسه و جوانی، عشق و وصال، مرگ یکی از اعضای خانواده یا دوست و... که در آن شاعر یا نویسنده به گذشته‌ی خویش می‌پردازد در حوزه‌ی نوستالژی فردی است. یادکرد دوران باشکوه و با عظمت تاریخ یک قوم و خاطراتی که ریشه در تاریخ، فرهنگ و اساطیر دارند در ناخودآگاه جمعی جای می‌گیرد.

نخستین بار کارل گوستایونگ به ارتباط میان اساطیر و ناخودآگاه جمعی اشاره کرد. یونگ اصطلاح archetype (کهن‌الگو) را برای تصاویر بدوی‌ای که در ناخودآگاه قومی بشر جای دارد، به‌کاربرد. «این تصاویر به شکل اسطوره، مذهب، خواب، اوهام شخصی و درنهایت، نمودهایی در آثار ادبی انعکاس می‌یابد» (داد، ۱۳۸۰: ۲۰۳).

اما در نگاه کلی آنچه انگیزه‌ی اصلی این تطبیق گشت، تأثیر و تأثر ادبیات عربی و فارسی در طول تاریخ چند صدساله‌ی خویش است؛ اما در نگاه خاص، نزدیکی اندیشه‌های شعری دو شاعر، به‌ویژه نوستالژی زمینه این مقایسه را فراهم آورد.

۴-۱ پیشینه‌ی پژوهش

در مورد نوستالژی به‌طور خاص، پژوهش‌های فراوانی در ادبیات معاصر فارسی انجام شده است، اما در ادبیات عربی چندان به آن پرداخته نشده است. برخی از این پژوهش‌ها عبارت‌اند از «بررسی فرایند نوستالژی در شعر معاصر فارسی» و «بررسی فرایند نوستالژی سپهری» نوشته‌ی مهدی شریفیان و «الاغتراب فی الشعرالعراقی المعاصر مرحلة الرواد» اثر محمد راضی جعفر است. در مورد حجازی کتاب‌هایی در زمینه‌ی نقد و بررسی شعر معاصر نگاشته شده‌اند، اشعار او را در راستای غنا بخشیدن و اثبات ویژگی‌های شعر معاصر به‌خوبی موردبررسی قرار داده‌اند: عشری زاید در کتاب «عن بناء القصيدة العربية الحديثة» در اثبات ویژگی‌های ساختاری و یا حتی مضمونی شعر معاصر به نمونه‌های فراوانی از اشعار احمد عبدالمعطی الحجازی اشاره و آن‌ها را به‌خوبی شرح داده است. عزالدین اسماعیل نیز در

کتاب «الشعر العربي المعاصر، قضایاه و ظواهره الفنية والمعنویة» همچون عشری زاید برای بیان ویژگی‌های شعر معاصر از جمله موسیقی، از اشعار حجازی بسیار بهره برده و آن‌ها را به خوبی در راستای این هدف شرح و بسط داده است؛ اما در مورد منوچهر آتشی دو پژوهش از یوسف عالی عباس‌آباد دیده شده است که عبارت‌اند از: «غم غربت در شعر معاصر» و «شعر منوچهر آتشی و جایگاه اسطوره در آن» که در مقاله‌ی اول با پژوهش در شعر منوچهر آتشی، غم غربت، علت‌ها و شیوه‌های بیان آن تحلیل و بررسی شده است. و در دیگری شخصیت‌های اسطوره‌های ایرانی و تفسیر تازه‌هایی از آن در شعر آتشی، با روش تحلیلی مورد مطالعه واقع شده است. همچنین در تازه‌ترین مقاله‌ای که در تابستان ۱۳۹۲ با عنوان «بررسی نوستالژی در شعر منوچهر آتشی» منتشر شده است محمود عباسی و یعقوب فولادی سعی کرده‌اند با بهره‌گیری از نظریات یونگ و فروید و به روش تحلیلی - توصیفی، به بررسی عوامل ایجاد غم غربت و حسرت به گذشته در شعر منوچهر آتشی بپردازند.

۱-۵ فرضیات پژوهش

- ۱- به نظر می‌رسد منوچهر آتشی در غم غربت روستای خود بیشتر از پیشرفت‌های صنعتی که باعث از بین بردن طبیعت می‌شوند، شکوه کرده است.
- ۲- کودکی در اندیشه‌ی آتشی، معادل اصل و هویت انسانی و متضمن نوعی تکامل است و بازگشت به آن بازگشت به هویت انسانی است.
- ۳- احمد عبدالمعطی حجازی در نوستالژی کودکی اغلب از کودکی خویش، به نیکی یاد نمی‌کند او بارها در مجموعه شعری‌اش از کودکی روستایی، فقیر و پرکار سروده است.
- ۴- اندیشه احمد عبدالمعطی الحجازی واجد حس نوستالژی آینده آرمانی است که در آن شهری را تمنا می‌کند که مردمش را آسایش، امنیت، صفا و خوشی ببخشد.

۱-۶ مواد و روش‌شناسی پژوهش

مهم‌ترین داده‌هایی که در این پژوهش به کار رفته‌اند عبارت‌اند از دفترهای شعری عبدالمعطی الحجازی و منوچهر آتشی و منابع مرتبط با مضمون نوستالژی. روش خاص این پژوهش توصیفی - تحلیلی است که با تحلیل شواهد درون‌متنی و مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام می‌گیرد در ابتدا به تعریف نوستالژی در مفهوم لغوی و اصطلاحی پرداختیم،

می‌کوشیم تا تمام سرگذشت این واژه از هنگام وضع در دنیای پزشکی تا پیوستن به علم روانشناسی و سپس ورود به میان فضای هنر و ادبیات برای خواننده روایت شود، سپس به استخراج مضامین نوستالژیک شعر دو شاعر و تحلیل اشعار این مضامین پرداخته و در پایان نیز به نتیجه‌گیری و وجوه اشتراک و افتراق این دو شاعر در این مضمون پرداخته‌ایم.

فصل دوم

مبانی نظری

۲-۱- ریشه‌شناسی نوستالژی

نوستالژی (nostalgia) واژه‌ای فرانسوی است، برگرفته از دوسازه ی یونانی (nostos) به معنی بازگشت و (algos) به معنی درد و رنج. این واژه این گونه معنی و تعریف شده است: اندوهگینی و گرفتگی روحی به علت دوری از سرزمین مادری و درد وطن حزنی که به واسطه‌ی میل به دیدار دیار خود ایجاد شود، حسرت گذشته، میل به بازگشت به خانه و کاشانه و احساس غربت. آرزوی چیزی که کسی از گذشته به یاد داشته باشد. دل‌تنگی به سبب دوری از وطن یا دل‌تنگی حاصل از یادآوری گذشته‌های درخشان و شیرین. در زبان فارسی این واژه را غالباً به غم غربت و احساس غربت (Homesickness) و حسرت گذشته ترجمه کرده‌اند.^۱ در زبان عربی به معنای «الحینین إلی الماضي» ترجمه شده است (البعلبکی: ۶۱۹).

۲-۲ تعاریف

نوستالژی یک احساس طبیعی و عمومی و حتی غریزی در میان نژادهای گوناگون و به‌طور کلی تمامی انسان‌هاست. به لحاظ روانی، زمانی این احساس تقویت می‌شود که فرد از گذشته‌ی خود فاصله می‌گیرد. از دیدگاه «آسیب‌شناسی روانی»^۲ (شاملو، ۱۳۷۵: ۱۱) نوستالژی به رؤیایی گفته می‌شود که از دوران گذشته‌ی پر اقتدار نشأت بگیرد، گذشته‌ای که دیگر وجود ندارد و بازسازی آن ممکن نیست. وقتی افراد در دورانی از زندگی خود با موانعی روبه‌رو می‌شوند یا سلامتی‌شان به خطر می‌افتد یا به پیری می‌رسند اولین واکنش آن‌ها راهی برای گریز است؛ اما در بسیاری از اوقات اگر در واقعیت عینی راهی برای گریز پیدا نکنند، آرزوی گذشته‌ای را دارند که در آن زندگی پرشکوهی داشته‌اند.

۱ - معنی لغوی «نوستالژی» به ترتیب از فرهنگ‌های، انوشه، لاروس، نفیسی، آکسفورد و انوری ذیل همین واژه است.
۲ - Psycnopathology که به آن «روان‌شناسی مرضی» یا «روانشناسی رفتارهای غیرعادی» نیز اطلاق می‌شود. دانشی است که با استفاده از روش‌ها، مفاهیم، اصول، قوانین و کشفیات علوم روان‌شناسی و روان پزشکی اول به شناخت رفتارهای غیرعادی انسان می‌پردازد. (شاملو: ۱۱)

عاطفه‌ی نوستالژیک حتی پیش از آنکه با این عنوان نام‌گذاری شود، در نهاد آدمیان وجود داشته است. باورناپذیر است اگر قدمت احساس دل‌تنگی برای گذشته را به ماجرای «هبوط» برسانیم و به روان جمعی همه‌ی انسان‌هایی منتسب سازیم که به دنبال پدر و مادر آغازین خویش از آرمان‌شهر بهشتی رانده شدند یا حتی از این زمان نیز پیش‌تر رویم و آن‌گونه که شعر عرفانی می‌گوید، به گذشته‌ی پیش از «کالبد» برسیم که حسرت بسیار ژرف‌تری می‌آفریند. نسل بشر از همان هنگام که گذشته‌ای داشته است - چه در معنای معروف و چه در مفهوم فرازمانی - حسرت برای از دست دادن آن را نیز در ذهن جمعی یا فردی خویش؛ به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه آزموده است. نوع انسان هیچ‌گاه با شرایط و اوضاع زمان حال به توافق کامل نرسیده است و همه‌ی ما درجاتی از انواع دل‌تنگی را داشته‌ایم. کیفیت و شدت این تجربه از فردی به فرد دیگر، بنا بر احساسات و افکار و شرایط و مقتضیات تغییر می‌کند؛ ضمن اینکه هرچه عمر دنیا بیشتر شود، هم گذشته‌ی طولانی‌تری برای دل‌تنگ شدن هست و هم پیش رفتن به سوی پیچیدگی‌های مدرن، دل‌ها را برای قبل از مدرنیسم تنگ‌تر و طبیعتاً نوستالژی را قوی‌تر می‌کند. به این ترتیب می‌توان نتیجه گرفت، جای کار درباره‌ی این احساس و نحوه‌ی بروز آن همواره وجود داشته است و بیشتر از پیش خواهد داشت.

نقش تعیین‌کننده و گاه به‌تمامی نوستالژی در شکل‌گیری بسیاری آثار ادبی، نوشتن درباره‌ی این عاطفه و بررسی و تحلیل جلوه‌های آن را از امور شناخته‌شده و موجه در تحقیقات ادبی روزگار ما ساخته است؛ با نمونه‌هایی نظیر اخلاق و نوستالژی در رمان معاصر^۱ اثر جان جی. سو^۲ از دانشگاه کمبریج که به تحلیل نمودهای نوستالژی در رمان معاصر می‌پردازد و در سال ۲۰۰۵ منتشر شده است، کتاب نوستالژی؛ پناهگاه معنی (منظور)^۳ اثر جنل ال. اُ ویلسون^۴ از دانشگاه Bucknell که آن‌هم در ۲۰۰۵ منتشر شده و به بررسی رابطه‌ی میان نوستالژی و شخصیت افراد می‌پردازد و آینده نوستالژی^۵ اثر نویسنده‌ای به نام سوتلانا بویم^۶ از دانشگاه هاروارد (فاطمه کلاهیچیان، ۱۳۸۶: ۳-۲).

1-Ethic and Nostalgia in the Contemporary Novel

2-John.J.Su

3-Nostalgia: Sanctvary of meaning

4-Jenell L.o Wilson

6-The Future of Nostalgia

7-Sretlana Boym

۲-۳ مؤلفه‌های غم غربت

مؤلفه‌های غم غربت عبارت‌اند از: ۱- دل‌تنگی برای گذشته ۲- گرایش مفرط به بازگشتن به وطن و زادگاه ۳- بیان خاطرات همراه با افسوس و حسرت ۴- پناه بردن به دوران کودکی و یاد کرد حسرت‌آمیز آن ۵- اسطوره پردازی ۶- آرکائیسیم (باستان‌گرایی) ۷- پناه بردن به آرمان‌شهر. یادآوری می‌شود که دو عنصر «بو» و «صدا» در تداعی گذشته‌ها و به تبع آن در تحریک عاطفه‌های نوستالژیکی انسان بسیار مؤثر است (عالی عباس‌آباد، ۱۳۸۷: ۱۵۷).

به سبب مبهم بودن ارتباط نوستالژی با دو مفهوم اسطوره و آرکائیسیم به نکته‌هایی درباره‌ی هر یک از آن‌ها اشاره می‌شود:

اسطوره: یکی از نمودهای غم غربت، اسطوره پردازی است. در واقع اسطوره‌ها، بازسازی جهان آغازین و یا بهشت ازدست‌رفته‌اند. با این دیدگاه، اسطوره پردازی نیز از بار نوستالژیکی برخوردار است. «اسطوره، بخشی از حیات دوران کودکی بشریت است که به سر آمده و به شکلی پوشیده حاوی آرزوهای دوران کودکی نوع بشر است» (آبراهام، ۱۳۷۷: ۱۱۶). میرچا الیاده معتقد است که اسطوره‌ها مربوط به دوران سعادت و آزادی انسان و رابطه‌ی تنگاتنگ او باخدایان است که بعدها در نتیجه‌ی هبوط این سعادت و آزادی از بین رفته و ارتباط بین زمین و آسمان گسسته شده است (الیاده، ۱۳۷۷: ۵۸).

آرکائیسیم: آرکائیسیم یا باستان‌گرایی به‌عنوان اصطلاح ادبی، به کاربرد صورت قدیم زبان، واژگان یا نحو آن اطلاق می‌شود. جی. کادن، آن را به این صورت تعریف کرده است: «این اصطلاح با کهنه و قدیم سروکار دارد... غالباً کهن‌گرایی و استفاده از واژه‌های قدیم، یادآور گذشته است؛ بخصوص واژه‌هایی که دوران شوالیه‌گری و رومانس‌ها را تداعی می‌کنند» (کادن، ۱۳۸۰: ۳۹). آرکائیسیم، زمانی از مصادیق غم غربت قلمداد می‌شود که زبان و ابزارهای آن برای بازسازی و یا فضا‌سازی گذشته به‌کاررفته باشد.

۲-۴ روانشناسی و نوستالژی

برخلاف حدس و گمان‌ها، واژه‌ی نوستالژی [حسرت گذشته- احساس دل‌تنگی - غم غربت] نه از عالم شعر و ادبیات یا سیاست که از علم پزشکی سر برآورده است. این واژه که ترکیبی از واژه یونانی نوستوس nostos (بازگشت به وطن) و واژه‌ی لاتین جدید آلژیا algia (دل‌تنگی) است، در سال ۱۶۸۸ یعنی سیصد و چهارده سال پیش، برای نخستین بار در پایان‌نامه‌ی رشته‌ی پزشکی یوهانس هوفر، دانشجوی سوئسی ظاهر شد که می‌خواست با ابداع این واژه «حالت غمگین شدن ناشی از آرزوی

بازگشت به سرزمین بومی» را توضیح دهد (هوفر همچنین واژه‌های نوسومانیا و فیلوپتری دومانیا را هم برای توضیح همان نشانه‌ها و حالت‌ها پیشنهاد کرده بود) در میان نخستین قربانیان این بیماری تازه تشخیص داده‌شده در قرن هفدهم، آدم‌های خانه‌به‌دوش و دور از وطن مختلفی بودند از جمله: دانشجویان آزادیخواه جمهوری برن در بازل [شهری در شمال سوئیس و از قدیمی‌ترین مراکز روشنفکری اروپا]، کارگران و خدمتکاران بومی که برای کار به فرانسه و آلمان رفته بودند و سربازان سوئیسی که در خارج از کشور خودی می‌جنگیدند. می‌گفتند که نوستالژی «پرخاشگری - های بی‌مورد» ی تولید می‌کند که موجب می‌شود شخص مبتلابه آن، ارتباطش را با زمان حال از دست بدهد. آرزوی رسیدن به سرزمین بومی، تنها دل‌مشغولی دائمی آن‌ها بوده است.

نوستالژی ایجادشده از طریق یک «جادوی تداعی‌گر» حالتی است که بر اثر آن‌همه‌ی جنبه‌های زندگی روزمره، به یک وسواس فکری واحد می‌انجامد. شخص مبتلابه نوستالژی، صاحب ظرفیت حیرت‌آوری است. برای یادآوری احساس‌ها، ذائقه‌ها، صداها، بوها، نکات جزئی و مسائل پیش‌پافتاده‌ی یک بهشت گمشده، جزئیاتی که آن‌ها که در وطن می‌ماندند، ظاهراً هرگز به آن توجهی نمی‌کردند. نوستالژی ایجادشده بر اثر هوس خوردوخوراک و حسرت شنیدن نوآهایی بومی، اهمیت ویژه‌ای دارند. دانشمندان سوئیسی دریافتند که سوپ یا آش مادران روستایی، شیر غلیظ روستا و ترانه‌های عامیانه‌ی دوره‌های آلبین به‌ویژه منشأ ایجاد یک بازتاب نوستالژیک در میان سربازان سوئیسی بوده است. ظاهراً نوای «نوعی نی لبک روستایی» گاهی همراه با آواز چوپانانی که گله‌ی خود را به صحرا می‌برده‌اند، بی‌درنگ نوستالژی همه‌گیری در میان گروهی از سربازان سوئیسی که در فرانسه خدمت می‌کردند برمی‌انگیخته است. همین‌طور، سربازان اسکاتلندی، به‌ویژه هایلندی‌ها همین‌که صدای موسیقی نی انبان اسکاتلندی را می‌شنیدند، به‌زانو درمی‌آمدند و با درماندگی تسلیم نوستالژی می‌شدند، طوری که افسران مافوق آن‌ها مجبور می‌شدند نواختن، خواندن یا حتی با سوت زدن ترانه‌های بومی را به‌نحوی که وسوسه‌انگیز باشد برای آن‌ها ممنوع اعلام کنند (تقی زاده، ۱۳۸۱: ۲-۱).

پاره‌ای از نشانه‌های نوستالژی را با بیماری سل اشتباه می‌گرفتند، اما بیماری سل سرانجام درمان‌پذیر شد، حال آنکه نوستالژی همچنان لاعلاج باقی ماند. آنچه روزی نشانه‌ی بیماری بود، رفته‌رفته به شکل نشانه‌ای از حساسیت درآمد، نوعی بروز احساس وطن‌پرستی جدید. شیوع نوستالژی را دیگر نمی‌بایست درمان می‌کردند، بلکه تا آنجا که میسر بود باید گسترش می‌یافت. پس‌زمینه جدید نوستالژی، میدان‌های